

OSVRTI I PRIKAZI

Павле Ивић и Вера Јерковић: ПРАВОПИС СРПСКОХРВАТСКИХ
ЋИРИЛСКИХ ПОВЕЉА И ПИСАМА XII и XIII ВЕКА, Филозофски
факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 1981.

У оквиру пројекта *Историја српскохрватског народног и књижевног језика*, који се ради у Институту за јужнословенске језике у Новом Саду, урађена је монографија о правопису повеља и писама писаних ћирилицом у току 12. и 13. вијека.

Како повеље и писма представљају материјал од посебног значаја кад је у питању проучавање врло давне језичке прошлости, аутори монографије жељели су да истраже правопис тих докумената стога што је у њима евидентна почетна фаза развоја правописа српскохрватског језика, с једне стране, те што тек добро проучен правопис омогућује тачно читање, што је први и најважнији предуслов за поуздану и прецизну језичку анализу, с друге стране.

Пред ауторима се као први проблем наметнуо избор материјала за проучавање, и то избор оних текстова који ће истовремено послужити као подлога за ово истраживање, као и за истраживање палеографских и језичких својстава, што ће бити предмет потоњег рада.

Аутори су изнијели своја опредјељења, дали класификацију докумената према оригиналности (оригинални списи, преписи, преводи).

О документима се износе и подаци о географској провенијенцији и о писарима, те се детаљно разлаже начин утврђивања поријекла докумената, што није само израз педантности и критичности аутора ове монографије, већ истовремено озбиљна методолошка поука будућим истраживачима на оваквим и сличним пословима.

Пошто се утврде типови писма, може се прећи на праћење правописних појава од посебног значаја.

Све појаве прате се у документима из Рашке, Хума, Босне, Дубровника и Далмације. У документима из Рашке имамо двије подгрупе: манастирске даровнице и остале врсте докумената, с напоменом да је рашки материјал најопсежнији.

У монографији су посматрани сљедећи проблеми: правопис групе *ја*, групе *је*, *јо*, писање сугласника *џ*, *ѣ*, писање сугласника *ћ*; сугласника *ћ*, меког *р*, писање прејотованих слова, писање *јери*, правопис полугласа (са свим варијацијама и у свим позицијама), писање *и*, *ь* или *Ø* на мјесту некадашњег редуцираног *и* и *јери*, писање

слоговних сонаната *р* и *л*, о обиљежавању једначења сугласника по звучности, писање *и* и *й*, разматрана је употреба слова *џ* (дз), секвенце *шт* (џ), писање гласа *о*, обиљежавање гласовних секвенци *од/от*, начин писања вокала *у*, питање употребе јусова, ижице, грчких слова, грчке групе *Л + вокал* у библијским именима и позајмљеницама, о правопису краја реда, о писању бројева, о скраћеницама и надредним словима, о писању акцената и спирита, о појави удвајања слова, о писању лигатура, чиме се завршава овај дио књиге.

Уз разматрање о сваком поједином проблему даје се материјал из посматраних повеља, и то по поријеклу (рашке, хумске, босанске, дубровачке, далматинске) — тако да читалац у сваком тренутку зна какво је стање у погледу неког правописног проблема у појединој канцеларији. Уз то се најчешће даје на завршетку одјељка и упоредба између појединих канцеларија у поводу конкретног проблема. Да би се постигла што боља прегледност, аутори су свудгдје, гдје се то показало нужним, давали табеларни преглед стања, из чега се одмах може стећи синтетска слика и слика о стању у појединој канцеларији. Мислим да је направљен пропуст, мада не знам зашто то аутори нису учинили, што уз поглавље о скраћеницама не постоји табеларни приказ, који би ту свакако допринио прегледности излагања.

Избор појава које аутори прате и анализирају сачињен је тако да све релевантне карактеристике поједине канцеларије буду презентирани и да се на основу тога може повући паралела о разликама и сличностима између појединих канцеларија и школа. Тај избор истовремено показује специфичности у односу графичко-правописног система ћирилских споменика према српскохрватском гласовном систему.

Како се правописна рјешења у ћирилским административним документима не могу посматрати сасвим одвојено од црквенославенских утјецаја и традиције, увијек је одређен и однос поједине појаве (ако је тај однос, наравно, постојао) према црквенославенској традицији и маниру писања. Мислим да је то особито вриједно и заслужује пажњу и признање, јер се тиме открива одређени континуитет који у писаној језичкој пракси и писмености ћириличкој свакако постоји и не смије се пренебрегнути.

Мада назив књиге подразумијева праћење само правописних појава и проблема, аутори (гдје је то год могуће и потребно) дају опаске и о одређеним језичким проблемима, прије свега — фонетским.

У том смислу су посебно вриједна и инструктивна поглавља о полугласу, о меком *р* (нпр., о настанку облика *орак* од *орѣх*), о вокалном *л* итд. Пошто се о неким проблемима и раније писало, аутори књиге се осврћу на та мишљења, ревидирају их у складу са резултатима властитог рада на корпусу ћирилских повеља, те дају нова тумачења.

Други дио књиге (по некој условној подјели) садржи закључна разматрања, у којима аутори износе преглед правописних одлика по-

јединачних докумената, опет у оквиру поједине канцеларије и школе). Аутори одбацују могућност да се једна школа зове *зетско-босанском*, јер за то нема аргумената, већ тој школи дају условни назив *хумско-босанска*. Пошто се школе разликују по писању одређених група и слова, разлике и сличности између школа базираће се на појави одређеног типа обиљежавања тих група и слова (*ја, је* на почетку ријечи и *иза* вокала, 'а, 'е у комбинацији с консонантима; обиљежавања сугласника *ђ*). Надаље се утврђују заједничке карактеристике регионалних група докумената, гдје се на нов начин приступа тумачењу настанка појединих школа, говори се о улози традиције у њихову формирању, улози појединих писара или историјских личности, те коначно о друштвено-историјским увјетима формирања одређене правописне школе.

У поглављу о рашкој школи говори се о могућем Савином утјецају, али се истовремено с оградом примају нека Велићева мишљења, утврђују се елементи руског утјецаја, те се откривају могућности македонског и бугарског утјецаја на правопис рашке школе. О томе аутори кажу: »Рашка ортографија се уобличавала одбором из грађе која се нудила као образац, њеном прерадом и прилагођавањем. У једном погледу та се ортографија, бар у први мах (почетком XIII века) ослонила више на македонску и бугарску праксу него на руску«.

Ревидирање утјецаја св. Саве и круга око њега на правопис рашке школе исказано је овим судом: »Све говори у прилог претпоставци да св. Сава и његова школа нису дошли до стриктних, јасно формулисаних ставова ни до чврстих одлука у погледу правописа. Уколико је тзв. светосавска реформа била светосавска, она је имала облик тенденције, а не норме.«

Овакав начин расуђивања показује како се у науци увијек могу и морају налазити нова рјешења, полазећи од старих, ревалоризирајући их, али на одмјерен начин, критички, научно и аргументирано.

Закључак о рашким повељама је посебно занимљив: »И рашки текстови као целина одликују се извесним заједничким особинама, углавном таквим које их повезују са црквеним књигама. Ниједна од тих особина нема апсолутни карактер; све су тенденције, а не правила.«

Низ изванредних запажања везује се за опис дубровачких докумената, гдје се посебна пажња посвећује писарима, нарочито Паскалу, писару великог броја текстова. И у анализи појединих правописних појава у актима дубровачке канцеларије истицало се колико се неко рјешење појављује као писарева специфичност, посебно код текстова Паскалових, но овдје се систематски говори о писарима (и њиховом развоју) као о носиоцима манира канцеларије. Уочавање писарских специфичности омогућило је ауторима да дају ново мишљење о поријеклу и етничкој припадности дубровачких писара, да коригирају ранија мишљења, те да оповргну дефинитивно раније схваћање да је Дубровник у 13. в. био важан културни центар са изразитим

утјецајем на развој ћирилског писма Ново, аргументирано мишљење аутора ове књиге је да се »у Дубровнику ћирилицом писало само од невоље и на један неаутентичан начин. Производи дубровачких канцелара, препуни правописних и језичких грешака, нису могли импоновати логотетима по дворовима с којима је Дубровник кореспондирао. Стога није вероватно да су дописи из града св. Влаха играли улогу узора ћириличког писања.«

Сложени однос исток (рашка школа) — запад (Хум, Дубровник, Босна, Далмација) аутори су приказали табелом правописних разлика, из које се виде специфичности ових група и њихов међуоднос. Из те анализе проистиче закључак о босанско-хумском правопису као нетакнутој цјелини са властитим особеностима, у списима из Босне, о благом утјецају рашке школе на списе из Хума, још незнатнијем рашком упливу на далматинске списе, док се у дубровачкој канцеларији рашки правопис учврстио због недостатка домаће традиције, а и због повођења за »Рашком као главним партнером у кореспонденцији«.

На посљедњим странама сажимају се резултати свођењем на преглед односа гласова штокавског говора 12. и 13. в. и њихових графијских представа у ћирилским документима, закључује се о подесности (или неподесности) графијског система за представљање тог гласовног система и закључује да је и у тој раној епоси (12. и 13. в.) »графијско-правописни систем српскохрватске ћирилице имао у начелу све оне особине које су много касније дале повода за реформу Вука Караџића«.

Овако структурирано излагање у цијелој монографији, са отварањем перспектива на оно што ће се збити у 19. вијеку у Караџићевој реформи, са суодносом школа и канцеларија, са освјетљавањем односа појединих канцеларија према црквенославенској традицији, доприноси да читалац стекне утисак о континуитету који постоји у ћирилској писмености од њених почетака до 19. вијека, као и о цјелини једне културне и друштвене заједнице, у овом случају заједнице која се служи одређеним типом писмености, одређеним графијско-ортографским узусима, али и о њеним интегралним дијеловима, који неријетко имају своје посебности, које не штете цјелини.

Други битан квалитет ове књиге је свакако методолошки приступ, изузетно критичан и кад је у питању грађа, и тумачења, и однос према раније изнесеним ставовима. С друге стране, прецизно и исцрпно изнесена грађа пружа материјал за даља истраживања, информације о појединим појавама у појединим скупинама докумената, што је најрелевантније за анализу језичких одлика ових списа.

Драгоцјене су и напомене о мјестима гдје се данас поједини рукописи и њихови снимци, или преписи налазе, у коликој су мјери доступни, у којим су облицима погодни за поједине врсте анализе и сл.

Због свега тога ова је књига изузетно занимљива за све оне који се баве првенствено историјом језика, затим за све који на било који начин и са било којим циљем истражују старе документе, те

za sve one koje zanima kulturna historija, čiji je jedan odsjek ovdje odслиkan. Stoga možemo samo još poželjeti da se što prije pojave књиге о палеографским одликама ових споменика (ауторке Вере Јерковић) и о језичким особинама (аутора Павла Ивића и Мате Пижурице), чиме ће наша сазнања о овим текстовима бити комплетирана.

Дарија Габрић-Багарић

BOSANSKOHETCEGOVAČKI DIJALEKTOLOŠKI ZBORNIK, knjiga II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1979, str. 370

1974. godine otpočeo je rad na Bosanskohercegovačkom dijalektološkom atlasu, projektu čiji je zvanični naziv *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks — sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku*. Na Banjalučkom savjetovanju u oktobru 1974. godine, koje je označilo početak rada na Projektu, u dogovoru jugoslovenskih dijalektologa napravljene su osnovne smjernice, formulisani glavni zadaci, metodi i krajnji ciljevi istraživanja.¹ U prvoj knjizi Bosanskohercegovačkog dijalektološkog zbornika, objavljenoj 1975. godine² (Zbornik je pokrenut kao naučna publikacija u kojoj će se prezentirati rezultati rada na ovom projektu), štampana je Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima i Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, čime su, uz utvrđenu mrežu punktova, terenska istraživanja bila u potpunosti omogućena. Ova istraživanja obavljaju se uspješno već nekoliko godina, a, evo, pred nama je i prva naučna obrada dijela prikupljene građe, štampana u drugoj knjizi Bosanskohercegovačkog dijalektološkog zbornika.

U prvom dijelu Knjige (str. 7—157) dat je osvrt na građu prikupljenu sa 35 punktova u sjeverozapadnoj Bosni, na prostoru između Une i Vrbasa. Grupa autora (Dragomir Vujičić, Asim Peco, Milorad Dešić i Dalibor Brozović) izdvojila je najbitnije fonetske, prozodijske i morfološke osobine toga dijela bosanskog terena i njima se detaljnije pozabavila. O svom pristupu građi autori u uvodnom dijelu kažu:

»Želja nam je, zasad barem samo toliko, da dio te građe objelodanimo i učinimo je dostupnom za proučavanje, s jedne, i da damo izvjesne osvrtе na tu građu, s druge strane. Prema tome, ovdje se ne radi o iscrpnim dijalektološkim radnjama i studijama klasičnog tipa, bez obzira na to što su u pitanju manje regije, nego više o osvrtima na pojedine di-

¹ *Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora — dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Posebna izdanja 2, Sarajevo, 1974, str. 128.

² *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga I*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1975, str. 407